

مختصات «تقوای فرهنگی» در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بر اساس مدل سه‌لایه‌ای ادگار شاین

علی باقرزاده دوغیکلا^۱، جواد حق‌گو^۲، سیدامیررضا کاظمی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

چکیده:

مسئله فرهنگ از دیرباز یکی از اولویت‌های رهبران سیاسی بوده است. اهمیت این موضوع تا بدانجا است که بسیاری از رویه‌های دفاعی کشورها در مواجهه با یگانگان نیز در ارتباط با این مفهوم رخنمایی می‌کنند. این امر در جمله‌های چون ایران عمداً رنگ‌وبوی دینی به خود می‌گیرد مصداق این مسأله در مفهوم «تقوای فرهنگی» متجلی شده است. مفهومی که در آموزه‌های رهبران سیاسی جلال‌الیران قابل ردگیری است. این مقوله که در تقابل با مفاهیمی چون «تهاجم فرهنگی» معنای خود را بازمی‌یابد، به نوعی از «خودمراقبتی» اشاره دارد که تقویت آن باعث مصونیت جامعه در برابر تهاجمات فرهنگی یگانگان می‌گردد. تبیین مختصات این موضوع در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بر اساس مدل سه‌لایه‌ای ادگار شاین مسأله اصلی این نوشتار را تشکیل داده است. از آنجایی که به‌طور شاین مقوله فرهنگ پدیدهای چندسطحی است و در بین سطوح فرهنگ رابطه علی و معلولی برقرار است؛ بدین صورت که لایه‌های بیرونی فرهنگ متأثر از لایه‌های درونی آن می‌باشند؛ بدین سبب تقوای فرهنگی در اندیشه رهبری نیز به صورت چند سطحی واکوئیده شده است. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون، مختصات تقوای فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در سه سطح درونی (جهانبینی: توحید، نبوت، امامت، معادبوری، اعتقاد به هادفمنای خلقت انسان)، میانی (ارزش‌ها و بورها، عدالت‌محوری، تمرکز بر نظام خانواده به عنوان بیان فعالیت‌های فرهنگی، دشمن‌شناسی و تقی‌نگاه‌انترافی) و بیرونی (مصنوعات و رفتارها استفاده‌یینه از ابزارهای فرهنگی، ترویج و گسترش رفتارهای اخلاقی در جامعه) تبیین شده است.

واژگان اصلی: تقوای فرهنگی، اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، جهان‌بینی، ارزش‌ها، رفتارها

۱. دانشجوی دکتری مدرسی انقلاب اسلامی، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. دانشیار، گروه انقلاب و اندیشه سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

jhaghgoo@ut.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری مدرسی انقلاب اسلامی، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مقدمه

درآمد

در معرفی فرهنگ از مهم‌ترین و محوری‌ترین عناصر مؤثر در زندگی بشر بشمار می‌رود. اساساً ماهیت و موجودیت هر جامعه‌ای متوقف بر فرهنگ آن است. از این‌رو نقش فرهنگ در تحلیل مسائل و مناسبات اجتماعی بسیار پررنگ و غیرقابل اغماض است. برای مفهوم فرهنگ تعاریف متعددی ارائه شده که هرکدام به جنبه خاصی پرداخته‌اند، با این حال آن تعریفی که در این پژوهش مدنظر است مجموعه‌ای متشکل از مفروضات، اعتقادات، جهان‌بینی، ارزش‌ها، باورها، هنجارها، الگوهای رفتاری، نمادها و آداب و رسوم را در برمی‌گیرد. تعریف مذکور، برداشتی گسترده و موسع از مفهوم فرهنگ بشمار می‌رود که پای فرهنگ را در همه ساحات زندگی بشر باز می‌کند و آنرا به عنوان جزء غیر قابل انفکاک حیات آدمی برمی‌شمارد. تعریفی که توسط بسیاری از دانشوران و نیز برخی رهبران سیاسی نظیر آیت‌الله خامنه‌ای هم مورد پذیرش قرار گرفته است. (خامنه‌ای، ۱۳۷۲)

در پیوند با همین تعریف مسئله تقوای فرهنگی یکی از مهم‌ترین ابعادی است که باید مورد توجه و بررسی قرار گیرد. تقوای فرهنگی که به نوعی مراقبت و خودکنترلی در مسئله فرهنگ اشاره دارد، صیانت و تقویت جهان‌بینی، ارزش‌ها، باورها و رفتارهای یک جامعه را باعث مصونیت آن مجموعه از گزند آسیب‌های برخاسته از رویدادهایی چون تهاجم فرهنگی می‌داند. در همین رابطه و با توجه به اینکه مقوله فرهنگ پدیده‌ای چند سطحی است؛ از این‌رو شناسایی مختصات تقوای فرهنگی نیز باید به صورت چند سطحی و چندلایه مورد توجه قرار گیرد. با توجه به جایگاه مهم نهاد رهبری در نظام سیاسی ایران و اکاوی چپستی این مقوله در نگاه رهبری از اهمیت ویژه و خاصی برخوردار است. بدین منظور در این مقاله تلاش شده تا

پس از بررسی پیشینه پژوهشی مرتبط با این موضوع و نیز تبیین مبانی نظری تحقیق در قالب سه بخش مختصات تقوای فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در ذیل سه محور «جهان‌بینی»، «ارزش‌ها و باورها» و در نهایت «رفتارها»، واکاویده شود.

۲. پیشینه پژوهش

مسئله فرهنگ از بنیادی‌ترین نیازهای زندگی بشری به شمار می‌رود از این‌رو مطالعات فراوانی پیرامون این موضوع صورت گرفته که در ادامه با توجه به معیارهایی چون ارتباط با مساله این پژوهش تلاش شده تا برخی از نزدیک‌ترین پژوهش‌های موجود بررسی شود.

کتاب «فرهنگ در کلام و سیره امیرالمؤمنین از منظر قرآن و اهل بیت (ع)» نوشته محمدباقر بابایی طلاتپه (۱۳۹۶) اگرچه با پژوهش حاضر اشتراکاتی دارد، اما وجوه تمایز زیادی یا تحقیق حاضر دارد. اصلی‌ترین تمایز نیز عدم پرداختن به موضوع تقوای فرهنگی است. در پژوهش دیگری با عنوان «نقش کاربست اشیاء بر فرهنگ‌سازی دینی در سیره معصومین (ع)» که توسط محمد مصطفی اسعدی و حسن سلم آبادی (۱۳۹۷) در فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی آن را منتشر نموده‌اند به‌رغم وجود برخی تشابهات اما تمایزها نیز با این پژوهش به وضوح دیده می‌شود. در کتاب دیگری با عنوان «فرهنگ جامع سیره معصومین (ع) شامل سیره زندگانی پیامبر اکرم (ص)» نوشته محمود شریفی‌اقدم، محمود مدنی، محمود لطیفی، سیدحسین سجادی‌تبار، محمود احمدیان (۱۳۹۷) نیز تمایزات آشکاری با این مقاله وجود دارد. در پژوهش دیگری با عنوان «تهاجم فرهنگی و شیوه‌های مقابله با آن» که توسط سید محمدرضا احمدی، سامان تکاوران، طیبه تکاوران، اکرم تکاوران و امین بهادران در کنفرانس ملی چارسوی علوم انسانی منتشر نموده‌اند به‌رغم وجود برخی از تشابهات ولی به موضوع تقوای فرهنگی اشاره نشده است. واقعیت آن است که پس از بررسی پیشینه موجود مشخص شد که تاکنون

هیچگونه تحقیقی درباره مسئله تقوای فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای صورت نگرفته است.

۳. مبانی نظری پژوهش

۳-۱. مفهوم شناسی

تقوای فرهنگی

ادراک معنای تقوای فرهنگی در گروی فهم دو واژه تقوا و فرهنگ است. اگر تقوا را به معنای حفظ و نگاهداشتن از ضرر، پوشاندن از خطر و آسیب در نظر بگیریم (ابن منظور، ۱۴۰۵:ق:۱۵/۴۰۲) و فرهنگ را هم مجموع رفتارهای اکتسابی و ویژگی‌های اعتقادی اعضای یک جامعه معین که نهادهای دینی، زبان، ارزش‌ها، باورها، قوانین، سنن، علوم و صنایع را در بر گرفته و از نسلی به نسل بعد منتقل شده در نظر بگیریم (کوئن، ۱۳۷۲: ۶۰-۵۹)، به تبع مراد از تقوای فرهنگی نیز روشن می‌شود. بر این اساس تقوای فرهنگی به معنای صیانت و مراقبت از خویشتن در عرصه‌ها و جلوه‌های ذیل مفهوم فرهنگ نظیر مراقبت از اعتقادات، صیانت از ارزش‌ها و صیانت از رفتارهای خویش معنا می‌دهد.

تهاجم فرهنگی

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای تهاجم فرهنگی عبارت است از «یک مجموعه سیاسی یا اقتصادی برای اجرای مقاصد خاص خود و اسیر کردن یک ملت به بنیان‌های فرهنگی آن ملت هجوم می‌برند. آنها هم چیزهای تازه‌ای را وارد این کشور و ملت می‌کنند اما به زور و به قصد جایگزین کردن آن‌ها با فرهنگ و باورهای ملی آن ملت، که نام این، «تهاجم فرهنگی» است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱).

آیت‌الله خامنه‌ای

در این پژوهش مختصات تقوای فرهنگی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان رهبر سیاسی ایران و در جایگاه ولایت فقیه صورت گرفته است. جایگاهی که بر اساس آن ضروری است تا مختصات مفاهیمی چون تقوای فرهنگی متناسب با ضرورت‌ها و تحولات جامعه تبیین شود.

۲-۳. رهیافت نظری-مفهومی: مدل سه‌لایه‌ای ادگار شاین^۱ در تعریف فرهنگ

فهم مختصات تقوای فرهنگی زمانی حاصل می‌شود که پیش از هر چیز بتوان دسته‌بندی مناسبی از لایه‌های فرهنگ ارائه داد. در میان ادبیات موجود به نظر می‌رسد دسته‌بندی «ادگار شاین» از جامعیت بیشتری برخوردار باشد. بر اساس نگاه شاین فرهنگ به سه سطح بیرونی، میانی و درونی قابل تقسیم است. (شاین، ۱۳۸۲: ۳۷) شاین مفروضات^۲ آرا درونی‌ترین لایه فرهنگ می‌داند و معتقد است که ارزش‌ها^۳ متاثر از آن هستند. به نظر شاین ارزش‌ها، هر چقدر هم درونی باشند، باز هم افراد به وجودشان آگاه هستند اما در بسیاری از زمان‌ها افراد متوجه مفروضات خود نمی‌شوند. البته این عدم‌آگاهی در حالی است که مفروضات نقشی اساسی در شکل‌گیری تلقی‌ها، رفتار افراد و فرهنگ‌ها ایفا می‌کنند. شاین فرهنگ را در قالب یک مدل سه‌لایه‌ای تعریف می‌کند:

سطح بیرونی) این سطح فرهنگ که به عنوان سطح آشکار یا مصنوعات شناخته می‌شود، شامل نمادهای قابل مشاهده‌ای است که از طریق احساسات، گفتار، استفاده از اشیاء، رفتارها، مراسم و تشریفات، و مظاهر عملکردی نمایان می‌شوند. به عبارت دیگر، هر چیزی که در رفتار،

^۱ Edgar H. Schein

^۲ Assumptions

^۳ Value

صحبت، نحوه دکوراسیون، طراحی معماری و سایر جنبه‌های روزمره زندگی قابل مشاهده است، بازتابی از بخش مشهود فرهنگ است که در آن زندگی می‌کنیم. (شاین، ۱۳۸۲: ۳۹)

سطح میانی) این سطح از فرهنگ که به عنوان «ارزش‌های حمایتی» شناخته می‌شود، شامل معیارهایی است که ارزش‌ها و باورهای جامعه را تعریف می‌کنند، مانند تمایز بین زشت و زیبا، خوب و بد، یا بایدها و نبایدها. این ارزش‌ها شامل اصولی همچون عدالت و کمک به نیازمندان هستند و به عنوان حلقه‌ای میان سطح درونی و بیرونی فرهنگ عمل می‌کنند. این سطح نقش مهمی در تنظیم و هدایت امور اجتماعی ایفا کرده و از باورها و ارزش‌هایی که فرهنگ از آن‌ها حمایت می‌کند، پشتیبانی می‌کند. (شاین، ۱۳۸۲: ۴۱)

سطح درونی) درونی‌ترین سطح فرهنگ «مفروضات اساسی» را در دل خود جای داده است. مفروضاتی که ارزش‌ها، جلوه‌ها و نمودها تماماً بر اساس آن‌ها شکل می‌گیرند و درونی‌ترین لایه فرهنگ هستند. این سطح از فرهنگ به مقولات ناپیدا و نامحسوس فرهنگ اشاره دارد. مفروضات اساسی که درونی‌ترین و در عین حال عمیق‌ترین سطح فرهنگ را تشکیل می‌دهد، شامل عقاید بنیادین، عمیق و اساسی می‌باشد و سایر سطوح نظیر رفتارها، باورها و ارزش‌ها و...، از این سطح نشأت می‌گیرد. مفروضات مربوط به حقیقت، واقعیت، ماهیت طبیعت و فعالیت‌های انسانی، اساس رفتار و تعاملات اجتماعی افراد را تشکیل می‌دهند (شاین، ۱۳۸۲: ۴۵).

تحلیلگران فرهنگی برای درک فرهنگ، در یک فرآیند دو سویه از سطح بیرونی به درونی و بالعکس حرکت می‌کنند. آن‌ها برای توضیح رفتارها و اعمال، به مفروضات اساسی رجوع کرده و علت رفتارها را شناسایی و تفسیر می‌کنند. علاوه بر این، مظاهر عینی باورها و مفروضات را در رفتار و اعمال افراد بررسی می‌کنند (فرهی، ۱۳۸۲: ۱۹۲/۳۷-۱۹۱). از همین منظر و با توجه به جامعیت این نگاه رهیافت نظری- مفهومی این پژوهش بر نظریه ادگار شاین

استوار شده است.

۴. روش پژوهش

۴-۱. روش گردآوری اطلاعات

پژوهش حاضر از نوع کیفی و اکتشافی است که برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و مراجعه به آثار آیت الله خامنه‌ای با موضوع فرهنگ و تقوای فرهنگی استفاده شده است. نظر به اینکه روایی داده‌های گردآوری شده در گرو صحت داده‌ها می‌باشد (Maxwell, ۱۹۹۲, p. ۲۸۲)، در این پژوهش تلاش شد داده‌های مورد نظر از منابع معتبر گردآوری شود. همچنین برای ارزیابی پایایی مضامین ایجاد شده توسط برخی از خبرگان مورد بررسی قرار گرفت.

۴-۲. روش تحلیل اطلاعات

به منظور دستیابی به مختصات تقوای فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، اطلاعات گردآوری شده با روش تحلیل مضامین مورد بررسی قرار گرفته است. باید توجه شود که این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است که قابلیت ارائه یک گزارش دقیق و در عین حال پیچیده از داده‌ها را دارد. (Braun & Clarke, ۲۰۰۶, p. ۸۱) در این پژوهش برای تحلیل مضامین بیانات آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون فرهنگ و تقوای فرهنگی، از روش شبکه مضامین استفاده شده است. شبکه مضامین نقشه‌ای شبیه تارنما از داده‌ها ارائه می‌کند که مضامین در یک فرایند سه مرحله‌ای از داده‌ها استخراج می‌شوند. در مرحله نخست که به آن‌ها «مضامین پایه»^۱ گفته می‌شود از تحلیل مضمون داده‌های اولیه به‌وجود می‌آیند؛ سپس در مرحله دوم

^۱ Basic Themes

پژوهشگران این مضامین پایه را مجدداً مورد بررسی قرار داده و در این مرحله مضامین پایه بر اساس قاعده‌ی مقایسه و مشابهت مورد تحلیل قرار گرفت و آن دسته از مضامین پایه که به نوعی با برخی از مضامین پایه دیگر اشتراک داشته‌اند را در ذیل یک مفهوم کلی و انتزاعی به نام «مضامین سازمان دهنده»^۱ مورد دسته بندی قرار دادند.

پژوهشگران در نهایت با توجه به چارچوب پژوهش که قرار بود تقوای فرهنگی بر اساس سطوح سه‌گانه فرهنگی یعنی سطح جهان بینی، سطح ارزش‌ها و سطح رفتارها مورد بررسی قرار گیرد، هر یک از مضامین سازمان دهنده را بر اساس تناسب با هر کدام از سه سطح فرهنگ، در ذیل «مضامین فراگیر»^۲ گنجانده‌اند. به عبارتی مضامین فراگیر در واقع همان مضامین سازمان دهنده هستند که به صورت یکپارچه و منظم در یک مفهوم اساسی خلاصه می‌شوند. (Attride stirling, ۲۰۰۱, p. ۳۸۸)

۵. تحلیل یافته‌های پژوهش

پس از تحلیل و بررسی مضامین پایه و مضامین سازمان دهنده، پژوهشگران به تعدادی مضمون فراگیر دست پیدا می‌کنند که این مضامین را در قالب و چارچوب پژوهش، ذیل سطوح سه‌گانه فرهنگی یعنی ۱. سطح جهان بینی ۲. سطح ارزش‌ها ۳. سطح رفتارها گنجانده‌اند. با توجه به تعریف مشخص هر کدام از لایه‌های فرهنگ، پژوهشگران مختصات تقوای فرهنگی مستخرج از اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای را متناسب با هر سطح از لایه‌های فرهنگ در ذیل آن قرار داده‌اند.

۵-۱. سطح جهان بینی

^۱ Organizing Themes

^۲ Global Themes

در میان سطوح و لایه‌های فرهنگ، لایه‌ی جهان بینی که شامل عقاید بنیادین و مفروضات اساسی است، زیربنا و پایه سایر سطوح فرهنگ بشمار می‌آید. (شاین، ۱۳۹۴: ۴۶) در اینجا به برخی از مهم ترین مختصات شناسایی شده اشاره می‌شود:

۱-۱-۵. پیش توحیدی

مهمترین مشخصه تقوای فرهنگی در سطح جهان بینی که در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مورد توجه و اهتمام قرار گرفته است پیش و نگرش توحیدی است. در شریعت اسلام، توحید به عنوان اساس زندگی و پایه‌ی فکری انسان است و روش زیستن و زندگی کردن در آن بر اساس یگانه پرستی است. خداوند حکیم به عنوان مبدأ و خالق هستی معرفی می‌شود و خلقت این جهان دارای غایت و هدفمند بوده و تمامی مخلوقات در جمیع شئون نیازمند به او هستند. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌گویند: «بعث پیامبر اکرم در گام نخست، دعوت به توحید بود؛ توحیدی که تنها یک نظریه فلسفی یا فکری نیست، بلکه روشی جامع برای زندگی انسان‌ها است. این مفهوم به معنای حاکم کردن خدا در تمامی ابعاد زندگی و کنار زدن قدرت‌های مختلف از تأثیرگذاری بر حیات بشری است. پیام اصلی "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" که مشترک بین پیامبر اسلام و دیگر پیامبران است، تأکید دارد که در مسیر زندگی انسان‌ها و انتخاب شیوه‌های آن، قدرت‌های طاغوتی و شیطانی نباید دخالت داشته باشند و زندگی انسان‌ها را اسیر هوس‌ها و تمایلات خود کنند. اگر توحید با معنای واقعی که اسلام تبیین کرده و پیامبران آن را به بشریت ابلاغ کرده‌اند، در زندگی فردی و اجتماعی تحقق یابد، انسان به سعادت واقعی و رستگاری در دنیا و آخرت دست خواهد یافت. همچنین، دنیای بشری نیز به شکلی آباد خواهد شد که در خدمت تعالی و تکامل حقیقی انسان باشد.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳: ۱۶۳) این طرز تفکر و نگرش در مقابل جهان بینی مادی و نگرش الحادی قرار می‌گیرد که وجود آفریننده‌ی حکیم را انکار

می‌کند و نظم جهان و هدفمند بودن آنرا زیر سؤال می‌برد. از جمله نظامات فکری مرهون و وام دار این جهان بینی و نگرش اشتباه و ناصواب از هستی، اومانیزم^۱ می‌باشد که به معنای گرایش به بشر و انسان‌سالاری است به عبارت دیگری اعتقاد به اصالت بشر در مقابل خداوند است. در این دیدگاه محور هستی انسان است و همه چیز به او ختم می‌شود اما در جهان بینی توحیدی اساس و محور خداوند است.

بنابراین اساسی‌ترین رکن برای اصلاح جامعه، تقویت بینش و نگرش توحیدی است که باید در فضای جامعه حکمفرما شود. امروزه ریشه عمده‌ی مشکلات و انحرافات جوامع بشری برگرفته از نبود اعتقاد به خالق و خداوند است؛ چرا که این بینش و نگرش توحیدی، جهان بینی را برای افراد ایجاد می‌کند تا به مقابله و ستیز با فرهنگ‌های الحادی و مکاتب انحرافی پردازند و از گزند تهاجمات و آسیب‌های آنها ایمنی یابند. از این‌رو تا زمانی که بینش و نگرش توحیدی که در سطح جهان بینی قرار دارد، تقویت نگردد و از آن در برابر تهدیدات صیانت نشود؛ مسلماً نمی‌توان شاهد بروز و ظهور تقوای فرهنگی در سطح ارزش‌ها و باورها و نیز سطح هنجارها و رفتارها بود؛ چرا که سایر سطوح فرهنگ متوقف بر سطح زیرین آن یعنی جهان بینی می‌باشد.

۲-۱-۵. توجه به مسئله نبوت

یکی دیگر از مشخصات تقوای فرهنگی در سطح جهان بینی که در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مورد توجه و اهتمام قرار گرفته است؛ توجه و اهتمام به مسئله نبوت است ایشان در بخشی از سخنان خود به اهمیت مسئله نبوت اشاره کرده و می‌گویند: «البته می‌دانند برادران که نبوت

^۱ Humanism

یکی از اصول همه ادیان است، اگر بشود به آن گفت اصلی از اصول دین، بلکه بالاتر باید گفت. اصلا دین بدون اعتقاد به نبوت معنایی ندارد. دین یعنی آن برنامه‌ای، آن مسلکی، آن مکتبی، آیینی که به وسیله پیام آوری از طرف خدای متعال رسیده؛ پس پیام آور و از سوی خدا آمدن، این جزو عناصر ذاتی دین است، اصلا قوام دین به این است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۳۸۳)

نبوت به معنای پیامبری است و فرد منتخب از جانب پروردگار، معارف الهی را به وسیله وحی دریافت کرده و بندگان را برای نیل به سعادت و کمال راهنمایی می‌کند. انسان‌ها بدون کمک خداوند که به همه چیز آگاهی دارد، توانایی یافتن صراط مستقیم و مسیر سره از ناسره را ندارند به همین دلیل پیامبران آمده‌اند تا مسیر و راه درست را به آن‌ها نشان دهند. اعتقاد به نبوت از جهان بینی توحیدی نشأت می‌گیرد و یکی از اصول این نوع نگرش بشمار می‌رود.

۳-۱-۵. توجه به مسئله ولایت و امامت

مسئله‌ی امامت به عنوان یکی از اصول و ارکان مهم جهان بینی الهی به‌شمار می‌آید. اعتقاد به بینش توحیدی منجر به اعتقاد در مسئله‌ی نبوت می‌شود حال که انسان این دو اصل را پذیرفت به دنبال آن به مسئله‌ی مهم ولایت و امامت نیز ملتزم می‌شود. آیت الله خامنه‌ای در بیانات خود به اهمیت این مسئله پرداخته و می‌گویند: «مسئله ولایت در دنباله بحث نبوت است، یک چیز جدای از بحث نبوت نیست. مسئله ولایت، در حقیقت تئمه و ذیل و خاتمه بحث نبوت است. به گونه‌ای که اگر ولایت نباشد، نبوت هم ناقص می‌ماند.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ۶۵۷)

امام معصوم تمامی مناصب و شئون جایگاه پیامبران به غیر از مقام نبوت را داراست. او نیز باید به تبیین معارف دین و دستورات الهی بپردازد و مردم را به سمت کمال و سعادت حقیقی هدایت کند به همین جهت آیت الله خامنه‌ای درباره مسئله امامت می‌گویند: «امامت به‌عنوان سرچشمه‌ای برای دو جریان حیاتی و مهم عمل می‌کند: یکی ترویج و هدایت تفکر صحیح

اسلامی و دیگری ایجاد و حفظ نظام عادلانه توحیدی؛ و امام عهده‌دار این دو تکلیف است.»
(خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۵۶)

حال اگر فردی به مسئله امامت معتقد شد آن وقت این شخص تفاوت اساسی و مهمی با دیگران خواهد داشت زیرا او دارای الگوها و اسوه‌های کامل و بی نقصی در زندگی خود است که باعث سربلندی و سعادت او می‌شود این الگوها که امامان بعد از نبی گرامی اسلام (ص) هستند درس‌های جاویدان و ماندگاری تا ابد برای بشریت باقی گذاشته‌اند. این شخص الگو و اسوه‌ای نظیر امیرالمؤمنین علی (ع) دارد که فضائل و مناقب او بی‌شمار است که معتقد بود نباید به کسی ظمی برسد و اگر واقعاً انسان به سبب ربوده شدن خلخال از پای یک زن یهودی جان به جان آفرین تسلیم نماید سزاوار است یا الگویی به مانند حسین بن علی (ع) دارد که هرگز به زیر بار ظلم نرفت و معتقد بود که باید برای احیاء امر دین، جان داد تا اسلام بماند. بنابراین مسئله ولایت و امامت به عنوان یکی از اصول جهان بینی الهی مدنظر آیت الله خامنه‌ای بشمار می‌رود.

۴-۱-۵. معادباوری

در جهان بینی الهی، معاد باوری و یاد آخرت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و در زمره اصول و ارکان اعتقادی مهم دین بشمار می‌رود. یاد آخرت و ایجاد معاد باوری باعث می‌شود جهان بینی افراد در عرصه‌های فرهنگی متحول و دگرگون شود به طوری که تمامی فعالیت‌ها در متن زندگی معطوف به مسئله‌ی معاد می‌شود. با توجه به بررسی در سیره عملی معصومان (علیهم‌السلام)، یکی از مجموعه اقداماتی که توسط ایشان در راستای پیراسته سازی افراد و جامعه انجام می‌گرفت، تقویت بُعد معاد باوری و یاد آخرت است. آیت‌الله خامنه‌ای در بخشی از سخنان خود به اهمیت مسئله معاد پرداخته و می‌گویند: «از دیدگاه اسلام، دنیا

مقدمه‌ای برای آخرت و گذرگاهی برای تعالی انسان است. اسلام نه دنیا را نفی می‌کند و نه لذت‌های دنیوی را نکوهش می‌کند، بلکه انسان را با تمامی استعدادها و غرایز به فعالیت در صحنه زندگی فرا می‌خواند. با این حال، این تلاش‌ها و بهره‌مندی‌ها باید در جهت تعالی روح، رشد معنوی، و شادی حقیقی انسان قرار گیرد تا زندگی در همین دنیا نیز لذت‌بخش و معنا دار شود. در چنین دنیایی، ظلم، جهل و خوی حیوانی جایی ندارد. اما ساختن چنین جهانی دشوار است و نیاز به تلاش و مجاهدت دارد. پیامبر اکرم از همان روز نخست رسالت خود، این جهاد بزرگ را آغاز کرد. (خامنه ای، ۱۳۸۲) زندگی در این دنیا فانی است و انسان باید با استفاده از فرصت‌هایی که در این دنیا دارد برای دار باقی و زندگی ابدی خود زاد و توشه فراهم سازد به تعبیری که مستخرج از کلام معصوم است، دنیا مزرعه آخرت می‌باشد. پس اعتقاد به معاد برگرفته از اعتقاد جازم به مبدأ و خالق جهان یعنی خداوند متعال است.

بنابراین تقویت معادباوری و یاد آخرت که در سطح جهان بینی افراد جای دارد، باعث می‌شود آثار مثبتی بر سایر سطوح فرهنگ یعنی ارزش‌ها و باورها و هنجارها و رفتارها مترتب شود. یکی از این آثار پربرکت، بیداری و التفات انسان از خواب غفلت است و منجر به مسئولیت شناسی در ضمیر و باطن افراد می‌شود. به صورتی که تمام افعال و کردار انسان تحت شعاع این دیدگاه قرار می‌گیرد. چنین فردی که دارای جهان بینی دینی و توحیدی است در روز قیامت خود را در پیشگاه خداوند متعال پاسخگو می‌داند و معتقد است که تمام اعمال انسان در میزان و ترازوی الهی مورد بررسی قرار می‌گیرد. از این‌رو این عقیده یک عامل بازدارنده بسیار قدرتمند در برابر خطا و اشتباهات انسان است و نیز یک عامل محرک پر قدرت برای تشویق و تحضیض در جهت انجام اعمال صالح و رفتار و کردار نیک می‌باشد.

۵-۱-۵. اعتقاد به هدفمندی خلقت انسان

یکی از مهم‌ترین مختصات تقوای فرهنگی در سطح جهان بینی که در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مورد توجه قرار گرفته است مسئله اعتقاد به هدفمندی خلقت انسان می‌باشد. ایشان در بخشی از سخنان خود به مسئله‌ی خلقت دارای هدف و غایت انسان اشاره کرده و می‌گویند: «هدف پیامبران در قلمرو زندگی اجتماعی نیز، مقدمه‌ای برای دستیابی به همان هدفی است که در عرصه فردی دنبال می‌شود: تحول درونی و انسان شدن به معنای واقعی. هر موجودی در دنیا وقتی شکل درست خود را دارد که بتواند به هدف مطلوبش دست یابد. انسان نیز برای ضربه زدن به دیگران، حسادت ورزیدن، انحصارطلبی، محروم کردن دیگران، یا ایجاد شر در دنیا آفریده نشده است. او نیامده تا به مسائل بی‌اهمیت وابسته شود و از آرمان‌ها و کمالات حقیقی غافل بماند. انسان برای خوب بودن، مفید بودن، حرکت به سمت کمال و ایجاد تأثیر مثبت در زندگی خود و دیگران آفریده شده است. اگر فردی چنین مسیری را طی کند و وجودش برای خود و دیگران سودمند باشد، او انسانی تحول‌یافته و پاک‌شده (مزکی) است. این‌ها از اهداف اصلی بعثت پیامبران است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳: ۴۸) خلقت همه مخلوقات و نظام هستی دارای هدف و غایت است. حال آن‌که بشر برای پی بردن به هدف واقعی خلقت و نیل به کمال، به راهنما و چراغ راه نیازمند است. اساساً یکی از اهداف عمده و کلیدی در بعثت نبی اکرم (صلوات‌الله علیه) و تمامی انبیاء، ایجاد تحول درونی در انسانها می‌باشد؛ یعنی تربیت انسانی که درگیر خواهش‌های نفسانی نباشد و به دنبال اصلاح رذائل درونی و باطنی خویش باشد تا اینکه بتواند در مسیر کمال و سعادت حقیقی گام بردارد. یکی از مهم‌ترین علل تحقق این مهم یعنی تحول باطنی و درونی در بشریت این است که انسان معتقد به غایت‌مند بودن و هدفمند بودن خلقت خویش باشد و اگر آدمی بدان اعتقاد پیدا کند، با توجه به اینکه بین عقیده و عمل افراد رابطه‌ای مستقیم برقرار است؛ بدین صورت که پشتوانه‌ی هر عمل و رفتار و

گفتاری که از انسان سر می‌زند، یک دیدگاه، یک عقیده و یک جهان بینی است که فرد به آن ملتزم است، از این رو بدیهی است که ثمره اعتقاد به خلقتِ هدفمند بشر، در رفتار و کردار و عمل افراد پدیدار گردد. بنابراین تقویت این دیدگاه و اعتقاد در بشریت، آثار و لوازم بسیار مفید و سودمندی در زندگی او به دنبال خواهد داشت. یکی از آثار روشن بودن هدف زندگی، ایجاد آرامش و سلامت روانی انسان است. بسیاری از سردرگمی‌ها و افسردگی‌ها در افراد متأثر از این است که هدف روشنی برای زندگی نمی‌شناسند و آفرینش و خط سیر زندگی خود را نمی‌توانند توجیه کنند. پوچ‌گرایی و نیهیلیسم در اثر همین موضوع، یعنی مشخص نبودن و ابهام در هدف زندگی به وجود آمده است. هنگامی که انسان به پوچی برسد و برای علت زیستن خود، پاسخ اقناع‌کننده و رضایت‌بخشی نداشته باشد، ممکن است دچار یأس و ناامیدی شده و دست به خودکشی بزند. بنابراین شناخت غایت زندگی برای هدفمند ساختن زندگی خود و کسب آرامش و رسیدن به سلامت روانی امری غیر قابل انکار و ضروری است. پس تقویت این نوع نگرش و جهان بینی باعث خروج انسان از سردرگمی و گیجی ممتد شده و به زندگی او معنا می‌بخشد. بنابراین با توجه به اینکه مقوله‌ی هدفمند بودن خلقت انسان که از مختصات شناسایی شده‌ی تقوای فرهنگی در سطح مفروضات اساسی و جهان بینی محسوب می‌شود و لایه‌ی جهان بینی به عنوان زیربنا و پایه‌ی سایر سطوح و لایه‌های فرهنگ به‌شمار می‌رود؛ از این رو اگر این دیدگاه و طرز تفکر تقویت نشود و بر نهادینه سازی آن اهتمام جدی صورت نگیرد، بدیهی است که نمی‌توان شاهد بروز تقوای فرهنگی برخاسته از این مشخصه شناسایی شده سطح جهان بینی در لایه‌های ارزش‌ها و باورها و هنجارها و رفتارها بود.

۲-۵. سطح ارزش‌ها

ارزش‌ها عبارتند از اصول، معیارها و موازین فکری و عقلانی که راهنمای عمل انسان قرار می‌گیرند. واژه ارزش در حوزه‌های مختلف مانند فلسفه، تعلیم و تربیت، اقتصاد، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی توسط دانشمندان مختلف بکار رفته است. در اینجا به دو تعریف از ارزش‌ها اشاره می‌کنیم: احساسات ریشه دار و عمیقی که اعضای جامعه در آن شریک هستند و این ارزش‌ها هستند که اعمال و رفتار جامعه را تعیین می‌کنند. بطور مثال هر جامعه‌ای برای زندگی خانوادگی، حفظ موازین دینی، رعایت حقوق والدین، حفظ ادب و احترام به بزرگترها ارزش بسیاری قائل است. اگرچه از این ارزش‌ها تعابیر و تفاسیر مختلفی می‌شود و به صورت گسترده در جامعه رواج دارند. (کوئن، ۱۳۷۲: ۷۵) و همچنین ارزش‌ها، واقعیت‌ها و اموری را تشکیل می‌دهند که مطلوبیت دارند و مورد خواست و آرزوی اکثریت افراد جامعه است. ارزش‌های جامعه، اموری هستند که عموم جامعه به آن متعهد بوده و در حفظ و اشاعه آن می‌کوشند مثل مهمان‌نوازی، پاک‌دامنی، احترام به پدر و مادر. یکی از علل تفاوت‌های فرهنگی در جامعه بشری را می‌توان در اختلاف ارزش‌ها، پیگیری نمود. معارف و تعالیم دینی، اموری را به عنوان ارزش معرفی می‌کند که باعث رشد و تعالی فرهنگ و مانع بسیاری از رفتارهای ناصواب در بستر جامعه می‌شود. (امام جمعه زاده، صادقی، نقدعلی، ۱۳۹۲: ۶۶) در اینجا به برخی از مهم‌ترین مختصات شناسایی شده در سطح ارزش‌ها اشاره می‌شود:

۱-۲-۵. عدالت محوری

عدالت محوری در سیره معصومان(ع) همواره به عنوان یک ارزش مورد توجه قرار گرفته است. مسئله عدالت و برقراری آن در جامعه به عنوان یک مفهوم زیربنایی در نظامات اجتماعی بشمار می‌رود. برپا سازی و ترویج این ارزش به قدری مورد تأکید است که مکرراً توسط معصومان(ع) مورد توصیه و سفارش قرار گرفته است تا از این طریق افراد جامعه را ترغیب

کرده و به آن باور پیدا کنند. آیت‌الله خامنه‌ای در بخشی از سخنان خویش به مسئله‌ی عدالت اشاره کرده و می‌گویند: «آیه «لقد أرسلنا رسلنا بالبینات و أنزلنا معهم الكتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط» (الحديد: ۲۵) اشاره به هدف اصلی ارسال پیامبران دارد که ایجاد عدالت اجتماعی است. در این آیه، واژه «قسط» به معنای استقرار عدالت در جامعه است. قسط به معنای توزیع عادلانه منابع، حقوق و فرصت‌ها در جامعه به گونه‌ای است که هیچ‌کس دچار ظلم و بی‌عدالتی نشود. تحقق قسط و عدالت اجتماعی یک کار سیاسی است و تنها از عهده کسانی برمی‌آید که در موقعیت‌های مدیریتی و رهبری یک کشور قرار دارند. پیامبران الهی از جمله پیامبر اسلام، عیسی، موسی، ابراهیم و دیگر پیامبران، همگی برای این هدف بزرگ، یعنی تشکیل جامعه‌ای عادلانه و برپایی نظام اسلامی، آمده‌اند. آنان نه تنها برای هدایت معنوی، بلکه برای برپایی عدالت اجتماعی و سیاسی در جوامع بشری مبعوث شدند.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۳۱-۳۲). یکی از اهدافی که پیغمبر گرامی اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) ما به دنبال تحقق آن در جامعه بوده‌اند، برقراری عدالت و مساوات و ریشه‌کن‌سازی نابرابری‌ها و تبعیض‌ها در نظام اسلامی بوده است. بنابراین تا وقتی که عدالت به عنوان یک ارزش در جوامع اسلامی نهادینه نشود و باور به آن در افراد جامعه تحقق پیدا نکند، نمی‌توان انتظار داشت که تقوای فرهنگی در عرصه‌های هنجاری و رفتاری تجلی و ظهور یابد؛ زیرا مسئله عدالت یکی از مختصات تقوای فرهنگی در سطح ارزش‌ها و باورها بشمار می‌رود و تا زمانی که مسئله‌ی مطلوبیت عدالت به صورت ارزش و باور در نیاید نمی‌توان توقع داشت که این عدالت محوری به صورت هنجار و رفتار که متأثر از لایه‌ی ارزش‌ها و باورها است، در جامعه ظهور و بروز پیدا کند.

۲-۲-۵. تمرکز بر نظام خانواده به عنوان بنیان فعالیت‌های فرهنگی

تمرکز بر نظام خانواده یکی از اقداماتی است که معصومان (ع) به عنوان یک ارزش، پیوسته

درصدد تقویت و گسترش آن برآمده و خواستار توسعه و نهادینه سازی آن در جامعه اسلامی بوده اند. آیت‌الله خامنه‌ای در سخنان خویش به اهمیت جایگاه خانواده اشاره کرده و می‌گویند: «همان‌طور که بدن انسان از سلول‌ها تشکیل شده است و هر گونه فساد یا بیماری در سلول‌ها به طور طبیعی منجر به بیماری بدن می‌شود، اگر این مشکلات به بخش‌های حیاتی بدن گسترش یابد، می‌تواند به خطرات جدی برای سلامت کلی بدن منتهی شود، در جامعه نیز وضعیت مشابهی وجود دارد. جامعه از سلول‌هایی تشکیل شده است که همان خانواده‌ها هستند. هر خانواده به مثابه یک سلول در بدن جامعه عمل می‌کند. وقتی خانواده‌ها سالم باشند، رفتار درست و اصولی داشته باشند، این رفتارها تأثیر مثبتی بر سلامت و همبستگی کل جامعه می‌گذارد و جامعه به طور کلی سالم خواهد بود. بنابراین، سلامت خانواده‌ها و تربیت درست اعضای خانواده‌ها اساس سلامت و پایداری جامعه است.» (خامنه‌ای، ۱۳۸۱) با توجه به اینکه فرهنگ یک جامعه مجموعه ای متشکل از اعتقادات، باورها و ارزش‌های آن جامعه و نیز رفتارها و هنجارها و عادات مبتنی بر آن ارزش‌ها و باورها است. یکی از مهم ترین عوامل اثر گذار بر گسترش و تقویت باورها و ارزش‌های اخلاقی در جامعه، نظام خانواده است که در عرصه های فرهنگی دارای نقشی استراتژیک و کلیدی می‌باشد. از این رو هر جامعه ای که بتواند از فرهنگ، اعتقادات، ارزش‌ها و باورهای خانواده ها صیانت کرده و آنها را تقویت نماید، مسلماً آینده و بقای خویش را تضمین کرده است.

در این میان محوری ترین و اصلی ترین نقش در نظام خانواده را زنان ایفا می‌کنند؛ چرا که مسئولیت خطیر تربیت فرزندان و به تبع آن تربیت جامعه بر عهده آنها است و در بررسی جایگاه خانواده به دو نقش اساسی زن یعنی مادر بودن و همسر بودن توجه بسیاری شده است. می‌توان ادعا کرد که مسئولیت زنان به مراتب از مسئولیت مردان مهم تر و حساس تر است؛ زیرا

زنان با ایفای نقش مادری و همسری می‌توانند تأثیر عمده و بسزایی در سلامت جامعه و خانواده و اصلاح مشکلات آن داشته باشند. آیت‌الله خامنه‌ای در بخشی از سخنان خود می‌گویند: «در چنین دنیایی، پیامبر اکرم دختری تربیت می‌کند که نه تنها در جایگاه انسانی بالا قرار دارد، بلکه شایستگی آن را پیدا می‌کند که پیامبر اسلام دست او را ببوسد. بوسه بر دست حضرت فاطمه زهرا (سلام‌الله‌علیها) از سوی پیامبر، باید فراتر از یک عمل عاطفی ساده دیده شود. این حرکت، نشان‌دهنده جایگاه والا و روحانی حضرت زهرا است که در اوج ملکوت انسانی قرار دارد و شخصیتی فوق‌العاده و بی‌نظیر در تاریخ اسلام است. این نگرش اسلام به زن، که زن می‌تواند در بالاترین سطوح انسانی و معنوی قرار گیرد، نشان‌دهنده احترام و کرامت ویژه‌ای است که اسلام برای زنان قائل است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۱۰۸-۱۰۶) با توجه به سیره عملی معصومان(ع) آشکار می‌گردد که زنان از منظر اسلام دارای جایگاه مترقی و ارزشمندی هستند.

حال که جایگاه خانواده و میزان تأثیرگذاری آن بر مصونیت بخشی به جوامع اسلامی در برابر آسیب‌ها و تهدیدات با توجه بیانات آیت‌الله خامنه‌ای آشکار گردید. رویکرد و شیوه تهاجم دشمنان نظام اسلامی نیز روشن می‌شود؛ چرا که آنها با بررسی و احاطه کامل بر اهمیت مسئله خانواده به خوبی دریافته‌اند که یکی از عوامل مهم پیشرفت و تعالی نظام جمهوری اسلامی، تمرکز بر نظام خانواده به عنوان اساس فرهنگ اسلامی است از این‌رو با ابزارهای رسانه‌ای به دنبال نابودی ارزش‌ها و باورهای فرهنگی جامعه اسلامی هستند و برای رسیدن به غایت خود، با بکارگیری ابزار جنگ نرم، کانون خانواده را مورد آماج حملات خود قرار داده‌اند. یکی از شیوه‌های دشمنان در جهت اضمحلال نظام خانواده، تضعیف ارزش‌ها و باورهای آنها است و با توجه به چند لایه‌ای بودن فرهنگ و ارتباط تنگاتنگی که در میان آن لایه‌ها برقرار است ابتدا

باید لایه‌های زیرین فرهنگ، یعنی جهان‌بینی و ارزش‌ها را تخریب نمود که به دنبال آن لایه‌های رویین آن یعنی مصنوعات و رفتارها نیز تخریب می‌شوند. به عبارتی گویا تر، تغییر و تحوّل جهان‌بینی و نظام ارزش‌های یک جامعه، موجب دگرگون شدن مصنوعات، رفتارها و شیوه زندگی آن جامعه می‌شود. هدف اصلی دشمن در جنگ نرم علیه خانواده، فروپاشی و انحراف در روابط خانوادگی است. دشمنان تلاش می‌کنند تا از راه‌های مختلف، بنیان خانواده را متزلزل کنند؛ زیرا پرورش و تربیت دینی افراد در خانواده شکل می‌گیرد و اساس تربیت دینی با توجه به آموزه‌های دینی و سیره عملی معصومان(ع) نهاد خانواده است؛ بدین سبب است که دشمن تلاش می‌کند تا نظام خانواده را تخریب کند؛ زیرا خراب کردن بنیان و نظام خانواده منجر به تضعیف هویت و شخصیت اجتماعی افراد گشته و در این هنگام است که پروژه و برنامه نفوذ دشمن نتیجه خواهد داد. بنابراین تقویت نظام خانواده به عنوان یک ارزش در جهت اصلاح جامعه و ارتقای آن بسیار مهم است؛ چرا که اگر این ارزش در جامعه نهادینه نشود به تبع آن جامعه دچار انفعال و ضعف می‌شود و دیگر نمی‌توان شاهد بروز تقوای فرهنگی در سطح رفتارها و هنجارها بود.

۳-۲-۵. دشمن شناسی

یکی دیگر از مختصات تقوای فرهنگی در سطح ارزش‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، دشمن شناسی و عدم غفلت از آن است. ایشان در سخنان خویش به این موضوع پرداخته و می‌گویند: «دشمن را نباید فراموش کرد و از دشمنی او نباید غافل شد. همانطور که امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در نهج البلاغه فرمودند: «و من نام لم ینم عنه»، اگر شما در جبهه نبرد خوابیدید، این بدان معنا نیست که سرباز دشمن هم خواب است. نه، او بیدار است و منتظر است تا شما غافل شوید و خواب‌تان ببرد تا به شما حمله کند. این سخن اشاره به اهمیت هوشیاری و

آمادگی دائمی در برابر تهدیدات دشمن دارد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۴) دشمنان اسلام دائماً مشغول به دیسیه و توطئه علیه جوامع اسلامی هستند و این دشمنی‌ها در تمامی عرصه‌های ممکن دنبال می‌شود تا بتوانند مسلمانان را مطیع محض خویش گردانند تا خطری سلطه و هژمونی آنها بر جهان را تهدید نکند و برای مقابله با دشمنان در ابتدا باید از آنها شناخت کافی داشت و در مرحله‌ی بعد باید به شیوه‌ها و روش‌های دشمنی آنها آگاه شد. امروزه با توجه به اینکه دشمنان تقریباً از شکست نظام اسلامی در نبرد مستقیم نا امید شده‌اند از این‌رو شیوه‌ی تهاجم خود را تغییر داده و به جنگ نرم متوسل شده‌اند تا از درون، فرهنگ جامعه‌ی اسلامی را دچار استحاله کرده و آنرا مضمحل کنند و در نتیجه عقاید، ارزش‌ها و باورهای افراد را دگرگون سازند. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع و تأکیدات آیت‌الله خامنه‌ای بر روی شناخت دشمن و عدم غفلت در برابر آن، باید این مشخصه از تقوای فرهنگی به عنوان یک ارزش در بستر جامعه نهادینه شود تا بتوان جامعه را در برابر تهدیدات و آسیب‌های دشمنان واکسینه کرد.

۴-۲-۵. نفی نگاه اشرافی

یکی از اساسی‌ترین علل انحطاط جوامع بشری، میل به اشرافیگری است؛ چرا که وقتی اشرافیت در جان آدمی رسوخ پیدا کند، دیگر جایی برای رشد و نمو ارزش‌های اخلاقی در آن نخواهد بود. اساساً یکی از آفت‌های حیات بشری دنیا طلبی و تجمل‌گرایی است و این رذیله اخلاقی منجر به انحراف انسان از صراط مستقیم و گمراهی او از مسیر سعادت است. این مسئله به عنوان یک امر ضد ارزش بحساب می‌آید اما زمانی زنگ خطر اشرافیت در جامعه به صدا در می‌آید که به عنوان یک فرهنگ نهادینه شود و نتیجه آن بر رفتارهای افراد جامعه ظهور و بروز پیدا کند. برای دفع آسیب‌های مسئله‌ی تجمل‌گرایی و اشرافیگری باید نقطه‌ی مقابل آن یعنی ساده زیستی و قناعت را به عنوان یک ارزش در جامعه نهادینه کرد. آیت‌الله خامنه‌ای

در این باره فرمودند: «امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام یکی از پردرآمدترین افراد زمان خود بوده است. از قول ایشان نقل شده که فرمودند: «وصدقتی الیوم لو قسمت علی بنی هاشم لوسعهم»؛ یعنی صدقه‌ای که من امروز از مال خودم خارج می‌کنم، اگر میان تمامی بنی‌هاشم تقسیم شود، برای همه آنها کافی خواهد بود. درآمد حضرت علی در این سطح بود، اما جالب این است که با وجود چنین درآمدی، زندگی ایشان یکی از ساده‌ترین و فقیرانه‌ترین زندگی‌ها بود، زیرا همه مال خود را در راه خدا خرج می‌کرد.» (خامنه ای، ۱۳۹۶: ۶) یکی از ابزارهای دشمنان برای تخریب فرهنگ نظام اسلامی، گسترش ضدارزش اشرافیگری در جامعه است تا از این طریق جامعه را به انحراف بکشاند. از این رو تقویت مسئله‌ی نفی اشرافیگری به عنوان یک ارزش و باور به آن می‌تواند جلوی تهدیدات و آسیب‌های فرهنگی را بگیرد و به جامعه مصونیت بخشد.

گسترش اشرافیگری و دنیاطلبی، پیامدهای منفی و خطرات فردی و اجتماعی بسیاری برای جامعه به دنبال دارد که برخی از آنها به صورت مختصر و کوتاه ذکر می‌شود:

۱. ایجاد غفلت و گمراهی: یکی از آثار شوم میل به اشرافیگری ایجاد غفلت برای انسان است به صورتی که غرق در نعمت‌های دنیوی شده و تمامی خطوط قرمز را رد می‌کند و دچار گمراهی می‌شود.

۲. دور شدن از عدالت اجتماعی: اگر میل به اشرافیت در جامعه گسترش پیدا کند منجر به از بین رفتن عدالت اجتماعی و گسترش فقر در جامعه می‌شود.

۳. گسترش فساد در جامعه: اگر اشرافیگری و دنیاطلبی به عنوان فرهنگ در جامعه رسوخ پیدا کند، بسیاری فسادها و انحرافات در جامعه شیوع پیدا می‌کند. (اشرفی، ۱۳۹۲: ۱۳/۱۵۳)

۳-۵. سطح رفتارها

بیرونی‌ترین سطح فرهنگ که به سطح آشکار معروف است و به «مصنوعات و دست‌ساخته‌ها» تعبیر می‌شود، شامل نمودهای قابل مشاهده فرهنگ است. این سطح از فرهنگ در نحوه ابراز احساسات، گفتار، استفاده از اشیاء، اعمال و رفتارها، مراسم و تشریفات و همچنین مظاهر عملکردی نمایان می‌شود. به عبارت دیگر، هر آنچه که ما مشاهده می‌کنیم، انجام می‌دهیم، نشان می‌دهیم، نحوه صحبت کردن‌مان، دکوراسیون اتاق‌ها، معماری ساختمان‌ها و... همگی نمایانگر بخش قابل مشاهده فرهنگی است که در آن زندگی می‌کنیم. (شاین، ۱۳۸۲: ۳۷)

پژوهشگران با بررسی‌هایی که در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای انجام داده‌اند، مختصات تقوای فرهنگی در سطح رفتارها را مورد شناسایی قرار دادند و مهم‌ترین مشخصه آن را در سطح استفاده بهینه از ابزارهای فرهنگی یافتند.

۱-۳-۵. استفاده بهینه از ابزارهای فرهنگی

مهمترین مشخصه تقوای فرهنگی در سطح رفتارها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای که مستخرج از سیره معصومان(ع) است، مسئله استفاده بهینه از ابزارهای فرهنگی می‌باشد. ایشان در بخشی از سخنان خویش پیرامون اهمیت استفاده از ابزارهای فرهنگی می‌گویند: «چرا امام صادق علیه‌السلام فرمودند که هر کس یک بیت شعر درباره عاشورا بگوید و با آن شعر مردم را بگریاند، خداوند بهشت را بر او واجب خواهد کرد. این سخن در حقیقت تأکیدی است بر اهمیت حفظ و تبلیغ واقعه عاشورا و پیام اهل بیت علیهم‌السلام. در آن زمان، تمام دستگاه‌های تبلیغاتی توسط قدرت‌های ظالم و ستمگر برای پنهان کردن حقیقت عاشورا و مسأله اهل بیت تجهیز شده بودند تا نگذارند مردم بفهمند چه شد و قضیه چه بود. تبلیغ، اینگونه است. آن روزها هم مثل امروز، قدرت‌های ظالم و ستمگر، حداکثر استفاده را از تبلیغات دروغ و

مغرضانه و شیطنت‌آمیز می‌کردند. در چنین فضایی، مگر ممکن بود قضیه عاشورا - که با این عظمت در بیابانی در گوشه‌ای از دنیای اسلام اتفاق افتاده - با این تپش و نشاط باقی بماند؟ یقیناً بدون آن تلاشها، از بین می‌رفت.» (خامنه‌ای، ۱۳۶۸) امروزه جبهه استکبار به دنبال گسترش سلطه خود می‌باشد و آنها با استفاده از ابزارهای فرهنگی به دنبال ایجاد تحوّل و استحاله فرهنگی جامعه اسلامی است تا از این طریق آنرا مطیع محض خویش گرداند. در این صورت راه مصونیت بخشیدن به جامعه‌ی اسلامی در برابر تهدیدات فرهنگی دشمن، مقابله به مثل می‌باشد؛ یعنی استفاده هوشمندانه از ابزارهای فرهنگی هم برای تبیین صحیح و هم برای مواجهه با دشمن. آیت‌الله خامنه‌ای در بخشی از سخنان خود در این باره می‌گویند: «نبرد فرهنگی را نمی‌توان با ابزارهای نظامی و تفنگ پاسخ داد؛ بلکه مقابله به مثل با استفاده از ابزارهای فرهنگی، راه صحیح و مؤثر است. دشمن در عرصه فرهنگی تفنگ ندارد، بلکه سلاح او قلم و ابزارهای رسانه‌ای است. این پیام به مسئولان فرهنگی کشور و تمام کسانی که در حوزه فرهنگ فعالیت می‌کنند - اعم از معلمان، دانشجویان، روحانیون، طلبه‌ها، مدرسان، و حتی دانش‌آموزان - گفته می‌شود که شما امروز در جبهه دفاع از فرهنگ قرار دارید. باید آگاه باشید که چگونه باید از ارزش‌ها و هویت فرهنگی کشور دفاع کنید و مسئولیت‌های خود را در این مسیر به‌خوبی انجام دهید.» (خامنه‌ای، ۱۳۶۹)

۲-۳-۵. ترویج و گسترش رفتارهای اخلاقی در جامعه

ترویج و گسترش رفتارهای اخلاقی در جامعه نقش بسزایی را در تضمین سلامت فضای جامعه ایفا می‌کند. آیت‌الله خامنه‌ای در بخشی از سخنان خود به این نکته پرداخته و می‌گویند: «پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند: «أَمَا بَعَثْتُ لَاتَمَّ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ»؛ این حدیث از طریق همه فرق اسلامی، هم شیعه و هم سنی نقل شده است. واژه «أَمَا» در این

جمله بسیار معنا دارد، زیرا به این معناست که هدف اصلی بعثت پیامبر اسلام، تکمیل و رشد مکاری اخلاقی است. سایر اهداف پیامبری در حقیقت مقدمه‌ای برای این هدف بزرگ است. پیامبر اکرم برای این آمده‌اند که اخلاق نیکو در میان انسان‌ها، جامعه و امت اسلامی تکامل یابد، رشد کند و همه افراد از آن برخوردار شوند. هدف اصلی این است که انسان شویم، به انسانیت واقعی برسیم، و اخلاق انسانی را در خود تقویت و تکمیل کنیم. این امر هدف نهایی بعثت پیامبر است و باید به عنوان اولویت اصلی در زندگی فردی و اجتماعی خود به آن پرداخته شود.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳: ۹۲)

در جامعه ای که رفتارهای اخلاقی در آن پیاده شود، مسلماً بسیاری از اخلاق‌های ناپسند و رفتارهای ناشایست نظیر خودخواهی رخت برمی‌بندد. امروزه در جوامعی که با مشکلات عدیده ای روبرو هستند و درگیر معضلات و آسیب‌های جدی اجتماعی می‌باشند خلاً مکارم اخلاقی کاملاً محسوس است. از این‌رو تقویت و گسترش رفتارهای اخلاقی در برابر هجمه‌ی سنگین آسیب‌ها و تهدیدات فرهنگی، امنیت و مصونیت به بار می‌آورد و تا زمانی که رفتارهای اخلاقی در جامعه شیوع پیدا نکند و به عنوان یک هنجار در بستر آن جامعه نهادینه نشود، بدیهی است که نمی‌توان شاهد بروز تقوای فرهنگی در جامعه بود.

نتیجه‌گیری

توجه به مسئله فرهنگ و گسترش تقوای فرهنگی، از نیازهای اساسی نظام جمهوری اسلامی بشمار می‌رود؛ چرا که امروزه کشور با هجوم فرهنگی دشمنان مواجه است و راه خنثی‌سازی آن، اهتمام به مقوله فرهنگ و توسعه تقوای فرهنگی است. از بین مختصات یافته شده در سطح جهان‌بینی، مهمترین و محوری‌ترین آن مسلماً گونه جهان‌بینی و نگرش توحیدی است؛ چرا که انسان وقتی به یگانگی خداوند معتقد شد و تنها او را مؤثر در وجود عالم و جهان هستی

دانست، آنگاه اعتقادات، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهای اجتماعی آدمی در سایه‌سار این جهان بینی و اعتقاد توحیدی رنگ و بوی خدایی پیدا می‌کند. تقویت نگرش توحیدی موجب می‌شود جامعه اسلامی در برابر تهدیدات فرهنگی دشمن ایمنی پیدا کند؛ چرا که دشمن به دنبال ترویج ارزش‌های فساد برانگیز غربی است.

منظور از ارزش‌ها هم اموری هستند که تحقق آنها در جامعه دارای مطلوبیت است و با توجه به اینکه لایه ارزش‌ها به عنوان لایه میانی فرهنگ بشمار می‌رود، بدین سبب لایه ارزش‌ها متأثر از لایه جهان بینی شکل می‌گیرد و نیز لایه ارزش‌ها بر جهت دهی و شکل‌گیری روبنایی‌ترین لایه فرهنگ یعنی رفتارها اثرگذار است. از این‌رو ریشه هر کنش و رفتاری که از آدمی سر می‌زند را باید در نظام ارزش‌ها و باورهای او جستجو کرد. در بین مختصات شناسایی‌شده در سطح ارزش‌ها، مسئله عدالت محوری از اهمیت مضاعفی برخوردار می‌باشد؛ چرا که نهادینه سازی ارزش عدالت در جامعه آثار بسیار مثبتی در رفتارها و کنش افراد به دنبال دارد. بنیان بسیاری از انحرافات در تبعیض‌ها و نابرابری‌ها می‌باشد؛ از این‌رو برقراری عدالت در جامعه ریشه‌ی بسیاری از آسیب‌ها را می‌خشکاند و به جامعه اسلامی قوام بخشیده و از او در مقابل بسیاری از تهدیدات محافظت می‌کند.

و در نهایت مراد از مصنوعات و رفتارها هرگونه کنش و رفتاری است که در بیرون از انسان سر می‌زند و این رفتارها مبتنی بر نظام ارزش‌هایی است که افراد در سطح میانی فرهنگ بدان ملتزم‌اند. از بین مختصات تقوای فرهنگی در سطح مصنوعات و رفتارها، استفاده بهینه از ابزارهای فرهنگی از اهمیت خاصی برخوردار است؛ چرا که جنگ نرم یعنی اولاً بکارگیری از ظرفیت‌های قدرت نرم و ابزارهای فرهنگی برای تحقق اهداف موردنظر و ثانیاً مواجهه با دشمن با استفاده از این ظرفیت‌ها و نیز ابزارها. اهمیت این موضوع آنگاه بیشتر قابل ادراک

است که بدانیم دشمن امروزه با استخدام تمام ابزارهای فرهنگی از سینما و کتاب گرفته تا موسیقی و شعر و . . . ، به دنبال ایجاد تحوّل و استحاله فرهنگی در جوامع مختلف جهان و به طور خاص جوامع اسلامی است. از این‌رو دشمن در جنگ نرم به دنبال تغییر در اعتقادات و ارزش‌ها و باورهای افراد است تا در نهایت بتواند فرهنگ مدنظر خود را جایگزین فرهنگ غنی و ناب اسلامی-ایرانی کند.

جدول (۱) مختصات تقوای فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بر اساس مدل سه‌لایه‌ای ادگار شاین

مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر (سطوح فرهنگ)
۱. دعوت به توحید به عنوان اساسی‌ترین مفروض دینی و روش زندگی	بیش توحیدی	۱. سطح جهان بینی
۲. اهمیت مسئله نبوت، به عنوان مفروض اساسی	توجه به مسئله نبوت	
۳. بیان مسئله امامت، به عنوان مفروض اساسی دینی	توجه به مسئله ولایت و امامت	
۴. دنیا گذرگاه آخرت است	معاد باوری	
۵. انسان برای مفید بودن خلق شده است نه ضربه زدن به دیگران	اعتقاد به هدفمندی خلقت انسان	
۶. تشکیل نظام‌للهی و یوقاری قسط در جامعه	عدالت محوری	۲. سطح ارزش‌ها
۷. ازدواج برقراری پیوند معنوی و عاطفی	تمرکز بر نظام خانواده به عنوان بنیان	
۸. نگاه ویژه اسلام به جایگاه رفیع زن	فعالیت‌های فرهنگی	
۹. بصیرت و عدم غفلت از دشمن	دشمن شناسی	
۱۰. ساده زیستی امیرالمؤمنین (ع)	نهی نگاه اشرافی	
۱۱. شعر وسیله‌ای برای تبلیغ دین	استفاده بهینه از ابزارهای فرهنگی	۳. سطح رفتارها
۱۲. هلف از بخت ترویج رفتارهای اخلاقی و اسلامی است	ترویج و گسترش رفتارهای اخلاقی در جامعه	

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمدبن مكرم. (۱۴۰۵ق). لسان العرب. بيروت: دار احیاء التراث العربی.
۲. احمدی، سیدمحمدرضا، تکاوران، سامان، تکاوران، طیبه، تکاوران، اکرم، و بهادران، امین. (۱۳۹۴). تهاجم فرهنگی و شیوه های مقابله با آن. کنفرانس ملی چارسوی علوم انسانی.
۳. اسعدی، محمدمصطفی و سلم آبادی، حسن. (۱۳۹۷). نقش کاربست اشیا بر فرهنگ‌سازی دینی در سیره معصومین(ع). فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۲، (۷۷).
۴. اشرفی، عباس. (۱۳۹۲). اشرافگیری سبکی ناپسند برای زندگی اسلامی(با تأکید بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای). فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ مشاوره و روان درمانی، (۱۳)، ۱۶۴-۱۴۳.
۵. امام جمعه زاده، سیدجواد و صادقی نقدعلی، زهرا. (۱۳۹۲). نقش ارزش‌ها و هنجارها در تغییرات اجتماعی و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران. نشریه راهبرد توسعه، (۳۳)، ۶۶.
۶. بابائی طلائی، محمدباقر. (۱۳۹۶). فرهنگ در کلام و سیره امیرالمومنین(ع) از منظر قرآن و اهل بیت(ع). سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۸). انسان ۲۵۰ساله، قم: موسسه فرهنگی هنری ایمان جهادی.
۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۷). پیشوای صادق، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۳). درسهای پیامبر اعظم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، قم: انتشارات موسسه ایمان جهادی.
۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۶). معیشت مؤمنانه، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۲. سایت اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای www.khamenei.ir.
۱۳. شاین، ادگار. (۱۳۸۲). مدیریت فرهنگ سازمانی و رهبری. ترجمه برزو فرهی بوزنجانی و شمس‌الدین نوری نجفی، تهران: سیمای جوان.
۱۴. شریفی اقدم، محمود و مدنی، محمود و لطیفی، محمود و سجادی تبار، سیدحسین و احمدیان، محمود. (۱۳۹۷). فرهنگ جامع سیره معصومین(ع) شامل سیره زندگانی پیامبر اکرم(ص)، معروف.
۱۵. فرهی، برزو. (۱۳۸۲). مدیریت فرهنگ سازمانی و رهبری، نشریه روش‌شناسی علوم انسانی، (۳۷)، ۱۹۲-۱۹۱.

۱۶. کوئن، بروس. (۱۳۷۲). مبانی جامعه‌شناسی، توسلی و فاضل، تهران: سمت.
۱۷. نرم افزار حدیث ولایت. (۱۳۹۹). مجموعه بیانات و پیام‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای و آثار انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۸. Stirling, J. (۲۰۰۱). Thematic networks: An analytic tool for qualitative research. *Qualitative Research*, ۱(۳), ۳۸۵-۴۰۵
۱۹. Braun, V., & Clarke, V. (۲۰۰۶). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, ۳(۲), ۷۷-۱۰۱
۲۰. Mawwell, J. (۱۹۹۲). Understanding and validity in qualitative research, *Harvard Education review*. ۶۲(۳). pp. ۲۷۹-۳۰۰.